

Mentale uitglijders zijn als bananenschillen

Kunnen we ons denken altijd vertrouwen?

Er is de nodige wetenschappelijke onderbouwing voor de uitspraak dat we ons denken regelmatig overschatten (onder andere Nobelprijswinnaar Kahneman, 2011). We maken soms denkfouten zonder dat we het in de gaten hebben. Hoe is dit mogelijk? Over wat voor denkfouten hebben we het? Wat betekent dit voor de dagelijkse praktijk van de remedial teacher? En, kunnen we uitglijden voorkomen? In dit artikel bespreken we drie bekende mentale uitglijders, aangevuld met vragen voor jouw werkpraktijk.

Tekst: Marald Mens

Gedurende de werkdag moeten we heel wat denkwerk verrichten. We proberen in te schatten wat de juiste aanpak is voor een leerling, geven les of voeren gesprekken met leerlingen, ouders en collega's. Niet al dat denkwerk is even zwaar en het leeuwendeel ervan doen we op de automatische piloot.

Zo weet je zonder moeite het lokaal van groep 4 te vinden, herken je bij binnenkomst meteen je collega en haar groep en pik je direct de gezichten eruit van de leerlingen die je komt ophalen voor de rekenbegeleiding.

Het automatische denken verloopt onbewust, razendsnel en kost weinig mentale energie. Totdat we in een situatie komen die we niet meer met de automatische piloot kunnen aanpakken. Dan schakelen we over op het bewuste (na)denken. *Je neemt de twee leerlingen mee naar het lokaal voor de wekelijkse rekenbegeleiding en daar begint één van hen hartschotelijk te huilen. Het blijkt dat de leerling zojuist in de pauze is gepest door drie jongens uit haar groep. Wat ga je doen? Ga je eerst dit voorval uitvoerig bespreken met de leerling of troost je haar en probeer je haar af te leiden met jouw begeleiding? Je weegt snel de voor- en nadelen af van beide opties en besluit dat praten over het pestincident de beste keuze is.* Dit bewuste nadenken kost mentale energie (aandacht) en gaat een stuk langzamer dan het automatische denken. Maar met dit nadenken kunnen we wel tegelijkertijd verschillende

soorten informatie vasthouden, met elkaar vergelijken, kritisch beoordelen en afwegingen maken. Dat soort bewuste denken is voor de automatische piloot onmogelijk.

MENTALE SLUIPROUTES

Het is niet verwonderlijk dat de automatische piloot het meeste denkwerk verricht op een dag. Ons brein probeert energieverspilling te voorkomen, vandaar dat we pas overstappen op bewust nadenken wanneer de situatie daar om vraagt. Om het anders te formuleren: we zijn geneigd om nadenken -

indien mogelijk - te voorkomen. Eén van de manieren van ons brein om nadenken te voorkomen, is het gebruik van mentale vuistregels of heuristieken. Het zijn als het ware sluiproutes in ons denken, waarmee we razendsnel conclusies trekken over onszelf, anderen of situaties. Het gaat om eerste indrukken, ingevingen, oordelen of aannames die intuïtief lijken te kloppen (Weusten, 2017).

[Op donderdagmiddag vindt er een oudergesprek plaats, waarbij ook jouw rt-begeleiding van Kyano wordt geëvalueerd. Bij binnenkomst lees je direct het non-verbale gedrag van de ouders. De gezichten staan op onweer en ze begroeten je kortaf. Meteen komt de gedachte bij je op dat het een pittig gesprek kan gaan worden.](#)

Vaak kloppen die sluiproutes, maar soms gaan we té kort door de bocht en zijn de eerste ingevingen niet accuraat. We glijden als het ware uit in ons denken, zonder het goed en wel te beseffen. In de wetenschap zijn er drie bekende mentale uitglijders.

1. Het Pygmalion- en Golem-effect: de invloed van verwachtingen op prestaties

Een van de bekendste sluiproutes die ons denken kan nemen, is al decennia bekend. Rosenthal en Jacobson (1968) toonden aan dat de verwachtingen die leraren hebben van hun leerlingen van invloed zijn op de prestaties van die leerlingen. Wanneer een leraar hoge verwachtingen heeft van een leerling, gaat de leraar die leerling anders benaderen dan wanneer de leraar lage verwachtingen heeft. De leerling interpreteert het gedrag van de leraar als juist en gaat zich gedragen conform die hoge verwachtingen. Dit kan leiden tot betere prestaties bij de leerling, wat weer een bevestiging is van de hoge verwachtingen van de leraar. Dit wordt het *Pygmalion-effect* genoemd. Andersom werkt de sluiproute ook: lage verwachtingen van de leerkracht worden overgenomen door de leerling, met lagere prestaties tot gevolg die de leerkracht bevestigen in de lage verwachtingen: het *Golem-effect*. Het interessante is dat uit een groot onderzoek blijkt dat de meeste leraren weten dat hoge verwachtingen leiden tot hogere prestaties bij leerlingen. Toch blijkt maar een derde van de ondervraagden overtuigd dat al hun leerlingen succes in leren kunnen hebben (Markow & Pieters, 2012).

Vragen voor jouw werkwijze

Als remedial teacher heb je verwachtingen over de leerlingen waarmee je werkt. Waarop baseer jij die verwachtingen? Wat bepaalt of de verwachtingen hoog of laag zijn bij een leerling? Regelmatig verschaffen collega's, ouders of externen voorinformatie over de leerling die jij weer gebruikt om je aanpak op te baseren. Kan het voorkomen dat op die manier hun lage verwachtingen over de leerling ongemerkt aan jou als remedial teacher worden doorgegeven?

2. De gelijkenisheuristiek: denken in prototypen

We maken de werkelijkheid soms eenvoudiger dan die is door mensen te bekijken door de bril van prototypen. We hebben blauwdrukken in ons langetermijngeheugen opgeslagen hoe een ASS'er zich gedraagt en eruitziet, een hoogbegaafde, een schooldirecteur, een onbetrouwbaar persoon, enzovoort.

Niet altijd zijn prototypes kloppend of van toepassing op déze leerling. Uitgerekend deze heuristiek is een belangrijke onder de mentale sluiproutes, aangezien we in ons werk regelmatig geconfronteerd worden met leerlingen die we persoonlijk nog niet of onvoldoende kennen. Bij de eerste kennismaking stellen we onszelf onbewust de vraag: 'Aan wie of wat doet deze leerling mij denken?' We grabbelen als het ware in ons lange-termijngeheugen naar prototypes, zodat we voorspellingen kunnen doen over de leerling die voor ons zit. Vaak gaat dat goed, maar soms zitten we er - zonder dat we het doorhebben - naast. Dan menen we in een leerling een prototype te herkennen dat in feite niet klopt. Ook bij andere beroepsgroepen ligt de gelijkenisheuristiek op de loer. Denk maar aan de discussie rondom etnisch profileren door de politie, waar ook rapper Typhoon mee te maken kreeg in 2016. Een politieman vond het verdacht dat een getinte man in een dure nieuwe auto rondreed. Misschien was de auto gekocht met drugsgeld. Al snel werd duidelijk dat het de rapper Typhoon betrof. De agent maakte later excuses, maar omdat dit de zoveelste aanhouding was, bleek voor de rapper de maat vol en uitte hij zijn ongenoegen op sociale media.

Vragen voor jouw werkwijze

Herken je bij jezelf het denken in prototypen (de ASS'er, de moeilijk lerende, de chaooot)? Bemerkt je dat je soms een prototype wil zien in een leerling? Het idee bij het denken in prototypen is dat we de werkelijkheid simpeler maken dan die in feite is. Betrap je jezelf er wel eens op dat bepaalde prototypes die je in je hoofd hebt niet kloppen of onvolledig zijn?

3. Het verloren kosten-effect: doorgaan, terwijl stoppen beter zou zijn

Het is goed om door te zetten bij tegenslag en niet meteen het bijltje erbij neer te gooien. Maar bij het verloren kosten-effect zijn we onbewust geneigd om door te gaan met een onge-

zonde of nadelige situatie, alleen maar omdat we er al zoveel moeite, tijd, geld of risico in hebben gestoken. Het zou wijzer zijn om ons verlies te pakken, maar de reeds gedane investeringen houden dat tegen. Een voorbeeld hiervan is het Fyra-debacle. Er moest een hogesnelheidslijntreinverbinding komen tussen Amsterdam en Brussel, waarbij de kosten werden geraamd op 4 miljard euro. Uiteindelijk liepen de kosten door allerlei tegenslagen op tot 11 miljard euro. Toenmalig minister van Verkeer en Waterstaat Peijs gaf tegenover een parlementaire enquêtecommissie in 2015 toe: 'De hele HSL, dat mocht niet mislukken. (...) Het project moest slagen.' In het onderwijs kunnen we allerlei voorbeelden vinden van het verloren kosten-effect, zoals doorgaan met een onderwijsvernieuwing die niet leidt tot het gewenste effect, een leerling te lang op school houden terwijl doorverwijzen verstandiger zou zijn of een oudere leraar die droomt van een baan buiten het onderwijs. Hij kan het echter niet over zijn hart verkrijgen om na al die onderwijsjaren te stoppen.

Vragen voor jouw werkwijze

Herken je het verloren kosten-effect in je eigen werk? Merk je dat het moeite kost om, nadat je veel energie en tijd in een weinig succesvol begeleidingstraject hebt gestoken, hiermee te stoppen? Herken je het gegeven dat sommigen dit stoppen een aantasting vinden van hun status als remedial teacher?

KUNNEN WE UITGLIJDEN VOORKOMEN?

Je kunt je denken wel degelijk wapenen tegen uitglijden, al is dat geen gemakkelijke opgave. Simpelweg omdat de mentale sluiproutes die we nemen veelal onbewust plaatsvinden. Toch zijn er verschillende stappen te nemen om fouten in je besluitvorming te voorkomen. Het eerste dat je kunt doen is op de rem trappen van je denken. Ga niet meteen mee in eerste ingevingen, maar neem even de tijd om bewust je denken tegen het licht te houden. Uiteraard kan dit alleen als je hier

even de tijd voor hebt. De volgende stap is om jezelf kritische vragen te stellen, bijvoorbeeld:

- Waar baseer ik mijn oordeel of beslissing op?
- Welke 'bewijzen' heb ik hiervoor?
- Kunnen verwachtingen mijn denken hebben beïnvloed?
- Laat ik me leiden door een prototype in mijn hoofd?
- Spelen emoties een rol in mijn oordeel?
- Heb ik voldoende informatie verzameld?

Trap op de rem van je denken. Ga niet meteen mee in eerste ingevingen, maar neem even de tijd om bewust je denken tegen het licht te houden

Je kunt een oordeel of beslissing vervolgens ook testen. Er zijn verschillende manieren, maar een krachtige manier is het doen van een *pre-mortem analyse* (Klein, 2017). We kennen een post-mortem onderzoek uit detectiveseries, waarbij een lijk wordt onderzocht op de doodsoorzaak. Het leed is dan al geschied. Bij een pre-mortem analyse probeer je leed juist te voorkomen door net te doen alsof jouw beslissing helemaal verkeerd is uitgepakt in de toekomst.

Je wordt gevraagd om Esmee te begeleiden in haar gedrag. Je kent haar van de pauzes op het schoolplein. Daar valt Esmee op als een meisje met een kort lontje. Het is eerder een vechter

dan een prater. De vraag van de leerkracht aan jou als remedial teacher is om samen met hem op te trekken om Esmee beter te leren omgaan met haar boosheid bij conflicten. Je hebt wel vaker met dit bijltje gehakt en direct komt jouw succesvolle begeleiding van Kyano bij je op. Deze aanpak lijkt te passen bij Esmee en je hebt er een goed gevoel over dat het zal slagen. Je besluit dit idee te testen door een pre-mortem analyse uit te voeren. Je stelt jezelf de vraag: wat als over drie maanden blijkt dat de aanpak bij Esmee faliekant is mislukt? Wat zou er allemaal fout kunnen zijn gegaan?

Een pre-mortem analyse zorgt voor een open blik in je besluitvorming. Je gaat actief op zoek naar tegengeluiden en naar mogelijke risico's.

KUNNEN WE ONS DENKEN NOG VERTROUWEN?

Betekent dit nu dat je de hele dag gespitst moet zijn op mogelijke denkfouten? Dat is niet raadzaam. Het zou je uitputten en verstoort de efficiënte samenwerking tussen de automatische piloot en het nadenken. We moeten niet vergeten dat ons denkkapparaat ons meestal de goede weg wijst. Helaas zullen we ook moeten accepteren dat we zo af en toe onbewust denkfouten maken. Bij alledaagse beslissingen zullen de gevolgen ervan niet al te groot zijn en zul je je denken achteraf vaak kunnen bijsturen. Maar bij belangrijke beslissingen die grote gevolgen kunnen hebben is het wél raadzaam om even op de rem te trappen van je denken. Een gewaarschuwd mens telt immers voor twee.

Correspondentieadres: marald@mensopschool.nl

LEZERSACTIE

Marald Mens schreef het boek *Bananenschillen op School. Over uitglijders in je denken*. Speciaal voor de lezers van Tijdschrift voor Remedial Teaching stelt hij drie exemplaren ter beschikking. Stuur een mail met daarin je naam, adres en ledennummer naar m.modderman@lbrt.nl om kans te maken op dit boek.

Marald Mens (1973) begon als neuropsycholoog, maar zegde zijn baan op om leerkracht te worden. Later werkte hij als ib'er, docent Neuropsychologie op de Fontys Hogeschool en schoolbegeleider bij de CED-Groep. Momenteel is Marald zelfstandig neuropsycholoog, trainer, auteur en spreker.

LITERATUUR

- Kahneman, D. (2011). *Ons feilbare denken (Thinking, fast and slow)*. Amsterdam: Uitgeverij Business Contact.
- Klein, G. (2017). *Sources of Power. How People Make Decisions*. Cambridge (US): MIT Press Ltd
- Markow D. & Pieters, A. (2012): *The 2009 MetLife survey of the American teacher: Collaborating for student success*: eric.ed.gov/?id=ED509650
- Mens, M. (2020). *Bananenschillen op School. Over uitglijden in je denken*. Huizen: Uitgeverij Pica.
- Rosenthal, R., & Jacobson, L. (1968). *Pygmalion in the classroom: Teacher expectations and pupils' intellectual development*. New York: Holt.
- Weusten, S. (2017). *Wij zijn slim en andere dwaalwegen van het denken*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas